

В. В. Шинкаренкокандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради**КРАЄЗНАВСТВО ЯК ДІЄВИЙ ЗАСІБ
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

У статті досліджено й обґрунтовано можливості краєзнавства в патріотичному вихованні старшокласників. Проведено аналіз і на основі узагальнення попередніх визначень поняття «краєзнавство» надано власне визначення цього поняття як вивчення природи Батьківщини, її духовної та матеріальної культури, етнографії й побуту. З'ясовано правила проведення краєзнавчої роботи зі старшокласниками: постійно встановлювати взаємозв'язок місцевого та загальноісторичного матеріалу; вивчаючи місцеві краєзнавчі об'єкти, необхідно їх розглядати всебічно, в розвитку і взаємозв'язку; дотримуватися періодизації, прийнятої в історичній науці, тобто хронологічної послідовності подій; дотримуватися тематичного принципу відбору місцевого матеріалу відповідно до шкільної програми з історії України. Висвітлено певні принципи, якими потрібно керуватись під час відбору навчального змісту краєзнавства, а саме: принцип діалектичного взаємозв'язку з курсами вітчизняної та загальної історії; принцип інтегративності; принцип полікультурної толерантності; антропологічний принцип; принцип практичної спрямованості курсу. Виявлено різні форми краєзнавчої роботи, а саме: історичне краєзнавство, туристичне краєзнавство, шкільне краєзнавство, літературне краєзнавство. Зролено аналіз переваг і недоліків форм краєзнавчої роботи старшокласників. Доведено, що краєзнавча робота допомагає учням установлювати найрізноманітніші зв'язки з місцевим населенням, стимулює їх участь у суспільно корисній діяльності. Зазначено, що необхідна також системність під час проведення краєзнавчої роботи, а саме: систематичне використання краєзнавчого матеріалу на уроках і в позаурочний час; наступність у краєзнавчій діяльності учнів як за її змістом, так і за формами й методами роботи; масовість, тобто участь у краєзнавчій діяльності всього педколективу й усіх учнів; перспективне планування краєзнавчої роботи. Обґрунтовано, що, використовуючи краєзнавчі матеріали в навчальному процесі, можна вирішити кілька навчально-виховних завдань: 1) більш глибоке пізнання природи своєї місцевості та її екологічних проблем; 2) формування екологічної культури, виховання дбайливого ставлення до природи; 3) розвиток альтернативного екологічного мислення; 4) вироблення вміння приймати відповідальні рішення, вести коректно дискусію, вміння аргументовано відповідати на запитання.

Ключові слова: краєзнавство, старшокласники, патріотичне виховання, засіб.

Постановка проблеми. Державотворчі процеси, що відбуваються в незалежній Україні протягом останніх десятиліть, зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні, готових до плідної праці в ім'я рідного народу. Система освіти загалом і загальноосвітня школа зокрема мають ефективно вирішувати складні виховні завдання, які відображено в державних документах: Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа), Концепції художньо-естетичного виховання учнів у навчально-виховних закладах України. Стрижнем системи виховання в українській школі стає національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого фактора в становленні молодого покоління, формування в нього активної громадянської позиції, відповідальності за народ, країну.

Ми цілком упевнені, що в сучасних умовах розвитку системи освіти в Україні краєзнавство

варто розглядати як один із потужних засобів патріотичного виховання старшокласників, адже знайомство з навколишнім світом розпочинається з вивчення рідного краю. Уперше визначення краєзнавства як педагогічного поняття дав К. Ушинський. Він твердо відстоював необхідність оволодіння учнями з освітньою й виховною метою конкретними життєвими уявленнями та поняттями на основі спостережень у природі й у житті. К. Ушинський писав, що не з курйозами й дивовижами науки повинна в школі ознайомитися дитина, а, навпаки, треба привчати її знаходити цікаве в тому, що її постійно і скрізь оточує, і тим самим показати їй на практиці зв'язок між наукою й життям [9, с. 43].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить тривалу історію має проблема вивчення ролі краєзнавчої роботи у формуванні національної самосвідомості молодого покоління. Цей напрям роботи досліджували наприкінці XIX – початку XX століття П. Антонович, С. Рудницький,

С. Русова, К. Ушинський, І. Франко, на сучасному етапі Т. Бондаренко, Л. Гайда, Л. Кірішко, Л. Литвин, Л. Саєнко, Я. Треф'як.

У 20–30-х роках ХХ століття, у період піднесення краєзнавчого руху в Україні, проблемі впровадження краєзнавства в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів приділяли увагу А. Большаков, В. Буданов, П. Волобуїв, І. Галюн, Т. Гарбуз, В. Геринович, А. Дзенс-Литовський, Н. Дмитрук, К. Дубняк, Д. Зайцев, І. Зеленський, В. Кістяківський, Л. Кравченко, Ф. Матвієнко-Гарнага, Л. Миловидов, П. Мостовий, О. Музиченко, П. Постоєв, П. Сапунін, І. Соколянський, С. Толстов та інші.

До кола наукових інтересів дослідників входили різні аспекти шкільного краєзнавства: його теоретичні основи (А. Барков, Н. Мілонов); методика проведення краєзнавчої роботи у школі (Н. Борисов, А. Даринський, П. Іванов, П. Лярський, Н. Огієнко, І. Прус, А. Ставровський, К. Строев, В. Струманський, А. Хоптяр); історія розвитку шкільного краєзнавства (А. Аббасов, В. Бенедюк, Я. Жупанський, О. Кашаба, В. Круль, В. Кузьменко, Р. Науменко, Т. Самоплавська, М. Соловей, Т. Цвірова, І. Ярмошик); підготовка майбутніх учителів до краєзнавчо-туристичної роботи в школі (М. Костиця, М. Крачило, В. Обозний, О. Тімець); розвиток історичного й географічного краєзнавства (Л. Баженов, В. Бездрабко, Г. Касьянов, В. Корнеєв, О. Корнеєв, О. Костюкова, В. Мельниченко, В. Прокопчук, В. Савчук, Я. Серкіз, С. Тіхвінський, П. Тронько).

Проте нами виявлено, що недостатня увага звертається на застосування форм та інтеграцію змісту краєзнавчої роботи в старшій школі, що, у свою чергу, значно знижує виховний потенціал краєзнавства.

Метою статті є дослідження й обґрунтування можливостей краєзнавства в патріотичному вихованні старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Місцевий матеріал відіграє важливу роль, оскільки пов'язує дослідження життя й побуту окремого населеного пункту з історією країни. Краєзнавчий компонент курсу допомагає усвідомленому засвоєнню учнями найскладніших питань соціально-політичного, економічного та культурного розвитку країни загалом.

Велика Радянська енциклопедія дає таке визначення: «Краєзнавство – всестороннє вивчення певної частини країни, міста або села, інших поселень із місцевим населенням, для якого ця територія вважається рідним краєм. Краєзнавство – комплекс природних і суспільних досліджень. Краєзнавство вивчає природу, населення, господарство, історію та культуру рідного краю» [3, с. 87].

Одним із найповніших визначень краєзнавства вважається судження професора

А. Баркова, яке широко використовувалося деякими авторами в їхніх публікаціях: «Краєзнавство – комплекс наукових дисциплін, різних за змістом і частковими методами дослідження, що ведуть у своїй сукупності до наукового всебічного пізнання краю» [1, с. 34].

У сучасних авторів немає єдності у визначенні терміна «краєзнавство». Це й «метод дослідження», «дидактичний принцип», «метод навчання й виховання» та «громадський рух», «могутній науковий рух», за твердженням М. Костиці, «суперечливий комплекс дисциплін» [5, с. 237].

Провівши аналіз та узагальнення попередніх визначень, можна зробити висновок, що краєзнавство – це вивчення природи Батьківщини, її духовної та матеріальної культури, етнографії й побуту.

Аналізуючи наукові роботи стосовно краєзнавства, ми виявили, що існують різні форми краєзнавчої роботи, а саме: історичне краєзнавство, туристичне краєзнавство, шкільне краєзнавство, літературне краєзнавство.

Професор Г. Ващенко наголошує, що історичне краєзнавство допомагає зрозуміти старшокласникам загальні закономірності суспільного розвитку крізь призму історії рідного краю. У старшокласників формується глибока національна свідомість, гордість і гідність, яка одвіку була притаманна українському народові. На думку Григорія Ващенка, необхідно уявляти свій народ як єдину спільноту, що об'єднує в собі покоління минулі, сучасні й майбутні, і відчувати свою єдність із цією спільнотою [2, с. 87].

Ми погоджуємось із думкою науковця, оскільки вважаємо, що ці складники відображають важливу цілісну систему освітнього процесу, який покликаний формувати національно-свідомого громадянина України.

Навчання з використанням історико-краєзнавчого матеріалу полегшує засвоєння учнями наукових понять і закономірностей, є важливим засобом виховання й потужним джерелом знань. Історико-краєзнавчий матеріал – найкраще унаочнення під час вивчення більшості тем шкільного курсу історії. Завдяки його використанню активізується пізнавальна діяльність учнів, виховується любов до рідного краю. Історико-краєзнавчий матеріал сприяє глибокому й міцному засвоєнню учнями основних історичних знань, конкретизації та розкриттю наукових понять; пов'язує навчання історії із життям, трудовою діяльністю місцевого населення.

На нашу думку, шкільне краєзнавство є потужним засобом патріотичного виховання старшокласників, прищеплення любові до Батьківщини, її традицій і здобутків, до того ж багатоаспектність освітнього процесу вимагає постійних резервів щодо застосування краєзнавчого матеріалу в комплексному розвитку особистості старшокласника.

Г. Коссака наголошує, що краєзнавство не існує без туризму, а туризм – без краєзнавства, адже тільки туризм надає краєзнавству дійового, творчого, суспільного характеру [6, с. 11].

Тієї самої думки дотримується С. Гончаренко, який упевнений, що краєзнавство в поєднанні з туризмом – це організована під керівництвом учителя багатогранна навчально-освітня, пошуково-дослідницька та суспільно корисна діяльність учнів у процесі комплексного вивчення рідного краю. Туристсько-краєзнавча робота «органічно ввійшла в освітній процес сучасної школи. Вона виконує три основні функції: виховно-розвивальну, освітньо-пізнавальну й оздоровчо-спортивну. Кожний функціональний компонент несе в собі конкретні педагогічні цілі» [4, с. 63].

Загальновідомо, що сутність навчання – в діяльності, спрямованій на активне пізнання навколишнього світу. Джерелом такої діяльності є подорожі рідним краєм, екскурсії, зустрічі із цікавими людьми. Усе це загострює сприйняття і пробуджує творчу думку дитини. Краєзнавча робота допомагає учням установлювати найрізноманітніші зв'язки з місцевим населенням, стимулює їх участь у суспільно корисній діяльності [10, с. 7].

Завдяки краєзнавству вчитель уносить у навчально-виховний процес елемент живого споглядання, історичне минуле ніби наближається до свідомості учнів, стає для них реальною дійсністю. Краєзнавчий підхід дає змогу вести учнів від близьких, доступних для безпосереднього споглядання фактів і явищ до глибоких висновків та узагальнень, тобто організувати процес пізнання найбільш природним і доступним шляхом.

Необхідна також системність під час проведення краєзнавчої роботи, а саме: систематичне використання краєзнавчого матеріалу на уроках і в позаурочний час; наступність у краєзнавчій діяльності учнів як за її змістом, так і за формами й методами роботи; масовість, тобто участь у краєзнавчій діяльності всього педколективу й усіх учнів; перспективне планування краєзнавчої роботи.

При цьому варто дотримуватися таких правил:

а) постійно встановлювати взаємозв'язок місцевого та загальноісторичного матеріалу;

б) вивчаючи місцеві краєзнавчі об'єкти, необхідно їх розглядати всебічно, в розвитку і взаємозв'язку;

в) дотримуватися періодизації, прийнятої в історичній науці, тобто хронологічної послідовності подій;

г) дотримуватися тематичного принципу відбору місцевого матеріалу відповідно до шкільної програми з історії України [8, с. 33].

Вибір шляхів установлення зв'язків між загальноісторичним і місцевим матеріалом визначається змістом навчального матеріалу, навчальною та виховною метою уроку. Зв'язок між історією

країни та краю здійснюється тоді, коли він логічно необхідний і педагогічно виправданий.

Під час відбору навчального змісту краєзнавства потрібно керуватися певними принципами, які в роботі «Курс національної регіональної історії в основній школі» виділяє Є. Петряєва:

– принцип діалектичного взаємозв'язку з курсами вітчизняної та загальної історії. Матеріал відображає історичні й культурні тенденції, характерні для всіх регіонів України й, можливо, для всього світу;

– принцип інтегративності. Краєзнавство дає учням цілісне уявлення про людину, котра живе на певній території. Інтегрованість полягає в тому, що для уроків беруться відомості з археології, географії, етнографії, економіки, літератури та історії;

– принцип полікультурної толерантності. Відомості з місцевої історії ще раз підкреслюють, що ми живемо в суспільстві, де дуже багато різних націй, що кожен народ має свою мову, віру, звичаї, менталітет, але при цьому необхідно пам'ятати: всі люди рівні й ми повинні вміти жити у світі з оточуючими;

– антропологічний принцип. Людина, її духовно-практичний досвід є центром вивчення краєзнавства, а політична й економічна історія розглядаються лише як умови розвитку людини;

– принцип практичної спрямованості курсу. Цей принцип вимагає розробляти зміст, орієнтуючись на наявну педагогічну реальність, урахувати наявні методи, закономірності, принципи й можливості навчання загалом [7, с. 28].

Ми поділяємо думку науковців, що літературне краєзнавство – це також важливе знаряддя патріотичного, морально-етичного виховання, дійовий засіб поглиблення знань з літератури й розвитку пізнавальних інтересів старшокласників.

Висновки і пропозиції. Отже, система патріотичного виховання старшокласників як складник національного виховання, на нашу думку, має використовувати краєзнавчі засоби в різноманітних формах навчальної та позаурочної діяльності старшокласників. Саме краєзнавча робота посідає важливе місце в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти, за допомогою краєзнавчих матеріалів сприяє вихованню в старшокласників почуття національної свідомості, патріотизму, високої моральності, розвиває естетичні та фізичні якості старшокласників, впливає на їхню духовно-моральну спрямованість. Краєзнавство є важливою ланкою шкільної освіти, адже дає розуміння витоків рідного краю й більш поглиблено розкриває картину історичних подій у межах того чи іншого регіону.

Отже, використовуючи краєзнавчі матеріали в навчальному процесі, можна вирішити кілька навчально-виховних завдань: 1) більш глибоке пізнання природи своєї місцевості та її екологічних проблем; 2) формування екологічної культури,

виховання дбайливого ставлення до природи; 3) розвиток альтернативного екологічного мислення; 4) вироблення вміння приймати відповідальні рішення, вести коректно дискусію, вміння аргументовано відповідати на запитання тощо.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо розроблення методичних рекомендацій і методики краєзнавчої роботи в закладах загальної середньої освіти.

Список використаної літератури:

1. Барков А.С. Завдання курсу фізико-географічного країнознавства у вищій школі. Вчені записки МДУ. Серія «Географія». 1946. Кн. 2. Вип. 119. С. 34.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для виховників, учителів та українських родин. Полтава, 1994. С. 162.
3. Введенський Б.С. Велика радянська енциклопедія. Москва: Б.С.Э., 1995. С. 87.
4. Гончаренко С.У., Володько В.М. Проблеми індивідуалізації процесу навчання. Педагогіка і психологія. К., 1995. № 1 (6). С. 63–71.
5. Костриця М.Ю., Костриця Н.С. Природа і матеріальна культура Житомирщини: посібник з етнограф. краєзнавства / Житомир. наук.-краєзнав. т-во дослідників Волині та ін. Житомир: М.А.К., 1999. 238 с.
6. Коссак Г.М. Формування особистісного досвіду старшокласників в освітньому процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Тернопіль, 2005. 20 с.
7. Петряєва Е.Ю. Курс національно-регіональної історії в основній школі. ПІОШ. 2005. № 2. С. 28–33.
8. Трэф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі. Історія в школах України. 2002. № 1. С. 33–37.
9. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Київ, 1993. Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки. С. 43–103.
10. Шрамченко О. Краєзнавство як складова змісту шкільної історичної освіти України. Історія в школі. 2012. С. 7–1.

Shynkarenko V. Local studies as an effective means of patriotic education of senior pupils

The article investigates and substantiates the possibilities of regional studies in patriotic education of senior pupils. The analysis and on the basis of the generalization of the previous definitions of the term "regional studies" is given its own definition of this concept as – studying the nature of the Motherland of its spiritual and material culture, ethnography and everyday life. The rules are determined when carrying out regional studies work with senior pupils: to constantly establish the interconnection of local and general-historical material; studying local ethnographic objects, it is necessary to consider them comprehensively, in the development and interconnection; adhere to the periodization adopted in historical science, that is, the chronological sequence of events; adhere to the thematic principle of selection of local material in accordance with the season program on the history of Ukraine. Some principles which should be guided by the selection of educational content of local lore studies are highlighted, namely: the principle of dialectical relation with the courses of national and general history; the principle of integrity; the principle of multicultural tolerance; anthropological principle; anthropological principle; the principle of practical orientation of the course. Different forms of local lore work are revealed, namely: historical regional studies, tourist ethnography, school lore studies, literary regional studies. An analysis is drawn on the advantages and disadvantages of forms of regional studies of senior pupils. It has been proved that research work helps students establish the most diverse relationships with the local population, stimulates their participation in socially useful activities. It is noted that systematic work is also needed in local studies, namely: systematic use of ethnographic material at lessons and extra hours; continuity in the study of local students' activities both in its content, and in forms and methods of work; mass media, that is, participation in the regional studies of all pedlocks and all students; more perspective planning of local lore work. It is substantiated that using the local lore materials in the educational process one can solve several educational and educational tasks: 1) a deeper knowledge of the nature of its locality and its environmental problems; 2) formation of ecological culture, education of a careful attitude to nature; 3) development of alternative ecological thinking; 4) developing the ability to make responsible decisions, conduct a correct discussion, and be able to reasonably answer questions.

Key words: regional studies, senior pupils, patriotic education, means.